

G. Smanyko elvtársnak,

KP Kárpátontuli területi bizottsága titkárának

J. Mejhes elvtársnak, Írók Szövetsége kárpátontuli ete felel

Kárpáti I kesztőbiz

Legujóabb gond számunkra az anyanyelvi oktatás megoldatlansága.

Alkotmányunk az ország valamennyi nemzetisége számára biztosítja az anyanyelven való tanulás jogát. Ennek ellenére területünk magyar nemzetiségi lakosaival szemben egy egész sor diskriminációs intézkedés és szabály van érvényben, melyek sértik az anyanyelvi oktatás jogát és gátolják annak érvényesítését az oktatás valamennyi szintjén.

1. Területünkben nincs hivatalosan magyar tannyelvű ovoda. Itt a legnagyobb gondot az jelenti, hogy a magyar ajkú gyermek nem anyanyelvű ismerkedik a legalapvetőbb fogalmakkal, ami olyan fogalom-

V. Lengyel és F

A Kárpát

B E A D

ez év aug

tontuli If

mael, mely

rágalmazásokra és a tények meghagadtatja magát.

Mi, a Forrás Studio tagjai, akik ellen a

A '72-ES BEADVÁNY

NEMZETISÉGI ÉS OKTATÁSPOLITIKA

A '60-'70-ES ÉVEKBEN

A SZOVJETUNIÓBAN

szük le: igen tisztességtelen és semmivel sem i
valaki a hatalom birtokában nyilvánosan téma
ögé rejtőzve - valaki úgy vagy val
hogy nincs módjuk a védekezés

III.
Mindmég megoldatlan az egyenjogú nyelvhasználati kérdése. Ennek ellenére, hogy állásunkban nincs hivatalos állomány - tehát minden nyelv egyenjogú -- területünk vezetői természetesen tartják a magyar nyelv teljes kirekesztését a közéletből és az ukrán nyelv kötelező használatát minden szinten.

1. Az adminisztráció ukrán nyelvű még a szalmagyer községekben is, sőt még a magyar tannyelvű iskolákban is. Jellemez erre a jogellenes gyakorlatra, hogy a magyar tannyelvű iskolák sőtben még az órárendet sem szabad magyar nyelven kifüggeszteni. A tanulóknak sok-

van sz
j Leng
és meg
etés a
ból idejében meggyőződhet
nem Benedek András, és nem tagja.
Addig is, míg a névtelen ért felelni fog, tudomására hozzuk, hogy Stáhanem Stumpf András, ami ugyebár nem egy és ugyan.
De vannak ennek a dolognak nemcsak jogi, hanem erkölcsi vonatko

IV.
Meglévő problémáink abból erednek, hogy nincs megfelelő képviselőletünk. Nincs olyan szerv, amely képviselné érdekeinket, védené jogainkat, biztosítaná az egyenlő jogok mellett az egyenlő lehetőségeket. A párt- és állami szerveknél sem vagyunk képviselve. A Területi Pártbizottság és a Területi Tandós VB-nak, a Területi Ügyészségnek egyetlen felelős magyar nemzetiségi funkcionáriusa nincs. Nincsenek magyar funkcionáriusai a párt- és tanügyi apparátusnak, bíróságoknak, ügyészségeknek még azokban a járásokban issem, ahol a magyarok kisebb vagy nagyobb számmal, de tömegesen élnek/ungvári,

azás Bér

„A 72-ES BEADVÁNY”

NEMZETISÉGI ÉS OKTATÁSPOLITIKA
A '60–'70-ES ÉVEKBEN A SZOVJETUNIÓBAN

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Intézetének
konferenciakötete

„A 72-ES BEADVÁNY”

NEMZETISÉGI ÉS OKTATÁSPOLITIKA
A '60-'70-ES ÉVEKBEN A SZOVJETUNIÓBAN

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Intézetének
konferenciakötete

Szerkesztette:

Darcsi Karolina, Dobos Sándor

PoliPrint
Ungvár
2013

ББК: (4УКР-432К)

УДК: 37.014 "1972"

К-59

A kiadvány a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézete által szervezett „A 72-es beadvány.” *Nemzetiségi és oktatáspolitikai a 60–70-es években a Szovjetunióban* című kutatás és konferencia előadásait, mélyinterjúit, eredményeit és anyagait tartalmazza.

A kötetet ajánljuk mind a történészek, mind a téma és a korszak iránt érdeklődők számára.

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Intézetének műhelyében

Szerkesztette:

Darcsi Karolina, Dobos Sándor

Korrektúra: *G. Varcaba Ildikó*

Tördelés: *Dobos Sándor*

Borító: *Dobos Sándor*

A kiadásért felel: *dr. Orosz Ildikó, dr. Bocskor Andrea*

**A kiadvány megjelenését
a Magyar Tudományos Akadémia
Domus Közalapítványa
támogatta**

Nyomdai munkák: PoliPrint Kft., Ungvár, Turgenyev u. 2.

Felelős vezető: Kovács Dezső

© Darcsi Karolina, Dobos Sándor, 2013

© A szerzők, 2013

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
SZERENCSÉS KÁROLY Nemzetiségi politika a vasfüggöny mögött Közép-Európában	9
VÖLGYESI ZOLTÁN A kis engedmények nagy ára – avagy a kádárizmus társadalmi mérlege	19
BRENZOVICS LÁSZLÓ A '70-es évek Szovjetuniója	28
SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA „A látszat, és ami mögötte volt.” Az oktatáspolitikai irányvonalai a Szovjetunióban az 1960–70-es években.....	36
CSÁSZÁR ISTVÁN „A 72-es beadvány” és résztvevőinek rövid ismertetése	52
„A 72-ES BEADVÁNY” MÉLYINTERJÚK ÉS VISSZAEMLEKEZÉSEK TÜKRÉBEN	
INTERJÚ VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓVAL	58
INTERJÚ CZÉBELY LAJOSSAL	69
INTERJÚ IFJ. SARI JÓZSEFFEL	78
INTERJÚ POLCZER ANDRÁSSAL	81
INTERJÚ ID. SARI JÓZSEFFEL	91
INTERJÚ TÓTH ISTVÁNNAL	97
INTERJÚ MILOVÁN SÁNDORRAL	108
ZSELICZKY JÓZSEF VISSZAEMLEKEZÉSEI	114
MELLÉKLET	
BEADVÁNY G. SMANYKO ELVTÁRSNAK, AZ UKRAJNAI KOMMUNISTA PÁRT KÁRPÁTONTÚLI TERÜLETI BIZOTTSÁGA TITKÁRÁNAK (KÉZIRAT, 1971)	120
BEADVÁNY A SZOVJET KOMMUNISTA PÁRT KÖZPONTI BIZOTTSÁGA POLITIKAI BIZOTTSÁGÁNAK, AZ SZSZKSZ LEGFELSŐBB TANÁCSA ELNÖKSÉGÉNEK (KÉZIRAT, 1972).....	134
KONFERENCIA-KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS (FOTÓK)	153

SZAMBOROVSKYKYNÉ NAGY IBOLYA*

„A látszat, és ami mögötte volt.”

Az oktatáspolitikai irányvonalai a Szovjetunióban az 1960–70-es években

Az oktatáspolitikai olyan tükör, melyben főleg nem a jelent, hanem a jelen-meghatározta jövőt keressük és sejtethetjük meg. Ezt a 20. század elején úgy fogalmazták meg, hogy akié az iskola, azé a hatalom és a jövő. Ennek igazságtartalmát a múlt század többször és több helyen is igen egyértelműen támasztotta alá. Ám nemcsak a ködös fényű óhajtott jövőkép jelenik meg az oktatást meghatározó irányelvekben, hanem tükrözi az adott jelen gazdasági és társadalmi szintjét, s egyben befolyásolja is azt. Hisz attól függően, kinek, mit, milyen formában és mélységben tanít az iskola, változhat egy közösség, régió, sőt ország gazdasági szerkezete, fejlettsége, társadalmi szerkezete, majd végül berendezkedése is. Az aktuális politika számára az oktatás alkalmas nemzedékformálásra is. Utóbbi megállapítás fokozottan igaz az autoriter és/vagy diktatórikus irányítás alatt álló országokra. Hasonló állapotok uralkodtak a Szovjetunióban az 1960–70-es években, melynek főbb oktatáspolitikai irányvonalait vázolom munkámban.

A korszak, melyet a cím behatárol, teljes egészében Leonyid Iljics Brezsnyev pártfőtitkárságának idejére esik. Az új főtitkár még Sztálin idején lett a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának tagja, majd a számlétron való lassú emelkedéssel került a legfelső hatalom magasságába. 1964-ben, mikor Nyikita Hruscsovot eltávolították posztjáról, Brezsnyev a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöke és az SZKP KB titkára, majd tíz év alatt mindent egy kézben összpontosító „vezér” lett. Pártfőtitkári országlását Leonyid Iljics is reformhullámmal indította, ám utóbbi intézkedések sokszor épp a hruscsovi időszak reformjait törölték el, kiigazítva vagy teljesen felszámolva azt. Így lett, hogy megszüntették a rotációs rendszert, likvidálták a népgazdasági tanácsokat, visszaállították a hagyományos minisztériumokat és a háztáji gazdaságokat, megszüntették a nyílt vallás- és egyházüldözést. A történészek úgy tartják, hogy Brezsnyev hatalomba emelése a nómenklatúra győzelme volt, mivel a pártapparátus alapján önvédelemből, hatalmát és kiváltságait féltve lázadt fel Hruscsov ellen, s emelte helyére Leonyid Iljicset. Brezsnyev alig egy pár hruscsovi rendeletet hagyott „életben”, ám ezek közt volt az 1964. augusztus 10-i határozat, mely *visszaállította a hagyományos 10 osztályos iskolát*, s ezt később sem változtatta meg.

Megmaradt a hatalomnak a saját lakossága iránti ama szemlélete is, mely a sztálini korszak gát nélküli uralmát demonstrálta – vagyis a középiskolát végzetteket vagy a középiskolai végzettséget nem szerzett személyeket a Minisztertanács egyaránt bárhová munkára rendelhette az egész ország területén, szervezett formában, főleg a legfontosabbnak minősített építkezésekre. Nem számított az egyén, csak az állam, s a

* Szamborovszkykyné dr. Nagy Ibolya, történész, PhD. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Apáczai Csere János Könyvtárának igazgatója.

párt érdeke. A körzeti, területi, városi, járási munkásküldöttek tanácsainak pontos és részletes ütemtervet kellett összeállítaniuk a végzősök munkábaállításáról. Amennyiben szükséges volt, akkor a fiatalokat a megállapított kvótákon felül is be kellett fogadniuk a gyáraknak és üzemeknek. A zökkenőmentes munkaelhelyezés koordinálása végett még 1966 márciusának végén létrehozták a Munkába Való Elhelyezés Bizottságát. A kisvárosok és faluhelyek számára, ahol nem rendelkeztek megfelelő mennyiségű munkahellyel ahhoz, hogy a végzős fiatalokat befogadják, lehetőséget adtak nagyobb gyárak, üzemek kiegészítő részlegeinek, kirendeltségének létrehozására, melyek a helyi nyersanyag feldolgozására szakosodtak és tudták alkalmazni a fiatalok munkáját. Ezek főleg gyümölcs- és zöldségfeldolgozásával, gyógynövények és vadon növő bogyósok gyűjtésével és feldolgozásával foglalkoztak, ill. a lakossági közszolgáltatás szférájába tartoztak.

A fent említett hruscsovi reformok egyik fontos irányelve volt, hogy közelítsék az iskolai oktatást az élethez, a termeléshez. Ezen elképzelés céljából az 1958-as iskolareform elrendelte, hogy minden általánosan képző iskolában folyjék szakmai képzés is, vagyis a középfokú végzettség mellé egy, a népgazdaságban azonnal felhasználható szakmai képeztést is szerezzenek a végzősök. Vagyis a szakmai képzés mindenhol és mindenki számára kötelező volt. A kérdéstről 1966. február 23-án a párt és állami vezetés közös határozata viszont azt konstataálta, hogy az iskolák többségében hiányzó feltételek miatt elrendelik, hogy ezután szakmai képzést csak az az általános képzésű, munka és politechnikai középiskola adhat, ahol a feltételek teljes mértékben adottak hozzá. A tagköztársaságok Minisztertanácsainak pedig össze kellett állítani azon középiskolák listáját, ahol a tárgyi és technikai feltételek megfelelőek voltak a szakmai képzés nyújtásához is. Ám ezekben az intézményekben is a szakmai oktatást a munkaórákon, szakörökön és más osztályon kívüli foglalkozás keretein belül kellett megoldani.¹ Ez az oktatástartalmi változás a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1966. március 14-én kelt parancsa alapján bekerült *Az iskola és az élet kapcsolatának erősítéséről és a Szovjetunió közoktatási rendszerének további fejlődéséről* szóló törvény 4. cikkelyébe.² A kérdéshez való hozzáállás radikális változtatását jól illusztrálja, hogy az 1966 márciusában zajló 23. pártkongresszuson, a Brezsnyev által felolvasott KB-beszámolóban már nem találkozunk a középiskolák szakmai képzésével. Utóbbinak az általánosan képző intézményekből való kiszorulását jelezte az is, hogy a termelői oktatásért felelős igazgatóhelyettesi posztot felváltotta az osztályon és iskolák kívüli nevelői munkát szervezőnek a státusza, ami az igazgatóhelyettesivel azonos jogállásúvá vált. Ami viszont újra erőteljesen napirendre került, az a marxista–leninista világnézet erősítése az oktatás minden szintjén: „*A szovjet szakember elsősorban a marxizmus-leninizmus ideológiájával van felvértezve; másodsorban tudása a legújabb tudományos és technikai alapokon nyugszik, ill. harmadsorban képes a munka tudományos megszervezésére és*

¹ „*A munkára való felkészítés részleges változtatásairól az általánosan képző középiskolákban*”, In: Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917–1973 гг. Москва, 1977. c.219. (a továbbiakban: Народное образование.... Сб. док-тов.)

² Ведомости Верховного Совета СССР, 1966, №12, Ст. 169.

irányítására” – állt a kongresszus határozatában.³ Ez előrevetítette az új ember irányította hatalom valódi lényegét, vagyis hogy az ideológiai kényszer folyamatában – mely a Szovjetunió létrejötte óta állandó volt – a hruscsovi olvadásnak nevezett időszak csak intermezzo volt. Brezsnyev és környezete ugyanolyan feltétel nélküli alárendeltséget várt el minden állampolgártól, mint akár Sztálin. Igaz, a külsőségek sokszor nem engedtek következtetni, de akár a gazdaság alapjai, a hatalom alapjai is változatlanok maradtak a Szovjetunióban a 60–70-es évek folyamán.

A hruscsovi decentralizációs próbálkozásokkal ellentétes folyamatok elindítása és megléte nemcsak a politikai és pártéletben voltak tetten érhetőek, hanem szinte mindenütt. Az oktatásirányítás szervezésében gyökeres váltás akkor indult el, mikor az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1966. augusztus 1-jén „*A Szovjetunió szövetségi-köztársasági Oktatási Minisztériumának létrehozásáról*” rendelkezett. A megfogalmazás – szövetségi-köztársasági – valójában az egész Szovjetuniót mint egységes szerkezetet takarta. Eddig nem volt központi oktatásirányítási szerv, minden tag-, ill. autonóm köztársaság rendelkezett a saját oktatási minisztériumával, melyek számára az OSZFSZK szakminisztériumának rendelkezései és az SZKP KB határozatai voltak mérvadóak, de nem viselt automatikusan kötelező jelleget. Ez az eddigi évek országirányítási vázához igazodó oktatásirányítási szerkezet az új pártfőtitkár hatalmi törekvéseinek megnyilvánulása volt, hisz míg a tagköztársaságok kommunista pártjait az SZKP fogta össze, addig ez a centralizáció hiányzott az oktatás terén. A hruscsovi decentralizációs próbálkozások felszámolásának egyik állomása volt ez a lépés. A fent említett rendelkezésben a brezsnyevi korszakban később általánossá vált pontos megfogalmazásokat találunk az új szerv főbb feladatköreiből illetően.⁴ A Brezsnyev előtti időszakokban a közoktatás számára kiadott rendelkezések gyakran csak általánosságban fogalmaztak, lehetőséget adva a helyi szervek sajátos értelmezésére, ill. ez volt az egyik oka annak is, hogy lényeges eltérés mutatkozott a központból kiindult rendeletek teljesítésének eredményei között. A sztálini időszakban ezt a rendszer elleni aknamunkának, a hruscsovi évtizedben a decentralizációnak tudták be. Leonyid Iljics főtitkárságának kezdetétől pedig az lett jellemző, hogy minden intézkedést vagy rendelkezést a legapróbb részletekig kifejtettek, megmagyaráztak, elkerülvén a másképpértelmezés lehetőségét. Ezzel nemcsak a központosítás kiépítése kezdődött el a közoktatásban, de az uniformizálás is. Ez volt tapasztalható a 1966. november 10-i közös párt és kormányrendeletben is, mely az iskolákban folyó munka javításáról szólt, s meglepő módon valós kritikákat is tartalmazott:⁵

- a tantervek túlszűfoltak voltak, mégsem követték a korszerű tudományosságot;
- a nevelésben nem kellőképpen alkalmazták a tanulók kollektívában való, de egyéni nevelését;

³ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Москва, Издательство политической литературы, 1984. Т.11. с. 21. (a továbbiakban: КПСС в резолюциях...)

⁴ Сборник приказов СССР, 1966, №15, с.136.

⁵ „Az általános képzésű középiskolákban folyó munka további javításának intézkedéseiről”. In: Народное образование. Сб. д-тов. с.219.

- még mindig hiányos volt az iskolák szaktanárokkal való ellátása, ami főleg faluhelyen jelentett problémát;
- hiányosnak és gyengének tartották az iskolák tan- és anyagi bázisát;
- ill. kevés helyen tartották be az egészségügyi és higiénias előírásokat.

A határozat lényegében a tízéves oktatás szerkezeti elrendezését fixálta, ill. megtiltotta, hogy az 1–10. (11.) osztályokban ezután spirálisan visszatérő tartalomtanítás folyjon, mert azt tanórai pazarlásnak tartották. Ettől kezdve a tudományok alapjainak rendszeres tanítását mindenhol az oktatás 4. évétől kezdték el.⁶ A határozat a tudomány eredményeinek a termelésbe és a népgazdaságban való felhasználását várta el, s erre kellett az iskoláknak a tanulókat felkészítenie. Ennek lett eredménye, hogy az elemi iskola a négy osztályból három osztályra zsugorodott, radikálisan megkurtították a munkaórák számát, s a szaktárgyi oktatást már a negyedik osztálytól megkezdték. A tízéves kortól való szaktárgyi oktatás lehetőségét a pszichológusok 18. nemzetközi kongresszusára hivatkozva vezették be, amit 1966-ban Moszkvában tartottak meg.⁷ E törvényerejű rendelet az általánosan képző iskolákból tehát kizárta a munkára való felkészítést – azt a szakmai-műszaki iskolákban akarták megoldani. A szakmai-műszaki oktatási intézményeket fokozatosan átalakították 3-4 éves műszaki szakiskolákká, ahová elsősorban a nyolcosztályt végzetteket várták.⁸ A szakközépiskolában vagy szakiskolában tanuló fiúk, a tanulmányi időre felmentést kaptak a katonai sorkötelezettség alól a Szovjetunió „Általános hadkötelezettségről” szóló törvénye 35. cikkelyének 2. pontja alapján. Ez a halasztás az intézmény befejezése utáni egy évig hatályban maradt, amennyiben a végzősök képesítésük szerint helyezkedtek el.⁹

Amíg a hruscsovi korszakban külön kérés után is elvetették a középiskolai szakosítást, most ezt szorgalmazták, főleg az oktatás utolsó két évében matematika-számítástechnika, fizika és rádióelektronika, kémia és vegyi technológiák, biológia és agrobiológia, valamint humán tárgyakból egyaránt. Ebben az is közrejátszott, hogy 1966-ban, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának akkori elnöke – *Keldös M. V.* azt nyilatkozta, hogy az elkövetkező évtizedekben 1) az atommag és a szilárd testek fizikája; 2) a Világegyetem tanulmányozása; 3) a kibernetika és számítástechnika, az irányítás automatizálása; 4) és a molekuláris biológia fog a legdinamikusabban fejlődni, ezért e tárgyak oktatására kell a legnagyobb hangsúlyt fektetni az általános oktatásban.¹⁰ A legfontosabb természettudományi szaktárgyak oktatására fordított éves óraszámok a két oktatási reform után az alábbiak szerint alakultak:

⁶ Народное образование..... Сб. д-тов. с.220.

⁷ Народное образование в СССР 1917–1967. Под ред. М. А. Прокофьева и др., Москва, Просвещение, 1967, с.92. (a továbbiakban: ПРОКОФЕВ, 1967)

⁸ Az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1969. április 2-án kelt 240. számú határozata „A szak-képzett munkások oktatásának további javítását célzó intézkedésekről a szakmai-műszaki képzés rendszerének tanintézetében”. In: Сборник приказов СССР, 1969, №9, с.54.

⁹ Народное образование в СССР. Сборник нормативных актов /Сост. Ю. Голубева Н. Е.; Спец. науч. Ред.: Павлицев К. С. – Москва, Юрич. лит., 1987. с.169. (a továbbiakban: ГОЛУБЕВА, 1987)

¹⁰ КЕЛДЫШ М. В. Естественные науки и их значение для развития мировоззрения и технического прогресса // Коммунист, 1966, № 17, с.36.

1. táblázat. A természettudományi szaktárgyak oktatására fordított éves órakeret alakulása

A tantárgy neve	1955	1959	az 1966-os tervben
Matematika	1980	2115	1832
Műszaki rajz	13	149	113
Fizika	557	670	613
Kémia	347	407	350
Biológia (a 4. osztályos természetrajzzal együtt)	448	455	442
Összesen:	3112	3469	3350

(Forrás: ПРОКОФЕВ, 1967, c. 94.)

Az alábbi táblázatban, a korabeli legfejlettebb országok azonos szintű iskoláiban – melyek a felsőoktatásba lépéshez megfelelő végzettséget adtak – a legfontosabb természettudományi szaktárgyak oktatására fordított éves óraszámokat lehet összehasonlítani a Szovjetunióéval.

2. táblázat. A legfontosabb természettudományi szaktárgyak oktatására fordított éves órakeret az 1966/67-es tanévben

A tantárgy neve	A tárgy általános óraszám a középiskolai tervben				
	Szovjet-unió	Nagy-Britannia	Franciaország	NSZK	USA
Matematika	1832	2280	2034	1872	1800
Rajz és műszaki rajz	330	480	378	-	108-720
Fizika és csillagászat	613	446	414	429	180
Kémia	350	280	342	351	180
Biológia	442	460	512	624	680

(Forrás: ПРОКОФЕВ, 1967, c. 95.)

A 60-as évek végétől az állam igen erős nyomást gyakorolt a kolhozok, szovhozok és szövetkezetek, gyárak, üzemek vezetőségére, hogy amennyiben a hozzájuk tartozó településeken még nincs, akkor minél hamarabb kezdjenek iskolát építeni. Igaz, az állam anyagi támogatást is kilátásba helyezett, amennyiben az építendő létesítmény gazdaságosabb és tökéletesebb tervezetű lett, mint elődei, s nem egy szabványosított terv alapján épült az egész Szovjetunió területén, hanem figyelembe vették az éghajlati övek sajátos tényezőit, ill. számoltak a napközis csoportok létével is. Elrendelték, hogy az 1966 után épült iskolákhoz tanári lakásokat, a nyolc- és tízosztályosok mellé pedig

kollégiumot építsenek. Az újonnan épültek tervét pedig csak ezek meglétekor írták alá. Ezek a lakórészek a közoktatás tulajdonába kerültek. A rendelet tanári lakásokra vonatkozó pontja a Szovjetunió fennállása végéig, vagyis 1991-ig érvényben maradt. Persze a fent ismertetettek igen szépen hangzó tervek és ígéretek voltak, ám messze nem minden termelői egység tudta önerőből fedezni a korban nagyszabásúnak számító építkezéseket. Sok kolhoznak például állami kölcsönt kellett felvennie, melyek alatt aztán évtizedekig „nyögtek”. Azt is korabeli források bizonyítják, hogy a kolhozok, szovhozok kezdeményezte iskolaépítések sokszor azért álltak le, mert az építető nem tudott elég téglát, cementet, üveget vagy festéket szerezni, ami az állami Tervhivataltól függött. Az ilyen „apró”, de a folyamatokat megakasztó részleteket a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa mellett működő, A Közoktatás, Tudomány és Kultúráért Felelős Bizottság 1968. május 7-én kelt határozata tárta fel, ám azok mégsem váltak köztudottá.¹¹

Újra napirendre került a tankönyvkérdés, hogy azok végre taníthatóakká váljanak, megszabadítva őket a tartalmi túlszűfoltyságtól, s megfelelő módszertani segédlettel is rendelkezzenek. Ennek érdekében még anyagi ösztönzők bevonását is engedélyezték a tankönyvszerzők és illusztrátorok számára, főleg az alsó tagozatos könyveknél. Teljesen új elemként jelent meg a közoktatásban az ingyenessé váló tankönyv fogalma, melynek bevezetéséről a Szovjetunió Minisztertanácsa 1967-ben rendelkezett. Az állandó vagy tartós tankönyvek kiadását az 1970/71-es tanévre fejezték be, s melléjük immár kötelező lett a tanári kézikönyv. Újítás volt az is, hogy a tagköztársaságok lehetőséget kaptak kísérleti tankönyvek, vagy egyszerre több, párhuzamosan használt tankönyv kipróbálására is.¹² Az új tankönyveket már az egész Szovjetunió területén általános és egységes tartalom, ill. metodika alapján állították össze. Az 1–4. osztályok számára először készültek színes, ofszetnyomású kiadványok, valamint ugyanilyen technikát használtak a felsősök biológia- és földrajzkönyveihez is. Ezek az intézkedések olyan újabb nyomdaipari óriáscégek létrehozását kezdeményezték, mint a kalinyingrádi és a szmolenszki, ill. felgyorsította azok termelésének kiterjesztését, mert támogatta az ofszet papírt is előállító vállalatok bővítését. A rendelet az elemi, általános és középiskolai könyvtárakat tankönyvi állományuk létrehozására kötelezte, így a tanulók kölcsönözhatték azokat, s nem kellett év elején megvásárolniuk. Az első állományok úgy jöttek létre, hogy az iskolák, a szülők engedélyével, az előző osztályoktól bekérték a már használt könyveket, vagyis a szülők fizették a könyvtárak alapállományát.

Az 1966–67-ben napvilágot látott párt- és állami rendeletek, melyek az iskola szervezetét, az oktatás szerkezetét, a tanítás tartalmát változtatták meg, egyben minden téren korszerűsítették a közoktatást, valamint le is zárták a hrucsovi időszak iskola-politikáját. A brezsnyevi éra alatt az iskola a felnövekvő nemzedékben egyre inkább a gyereket látta, akit fejleszteni, tanítani és nevelni kell, s az így válik majd a szovjet társadalom teljes jogú tagjává. Ekkor jelent meg a „*sokoldalúan képzett, művelt szovjet polgár*” fogalma, akiben már nemcsak a kommunizmus építőjét látták, hanem az egyént

¹¹ Ведомости Верховного Совета СССР, 1968, №20, Ст.282–284.

¹² „Az iskolai tankönyvek készítése és kiadásának javításáról, valamint a tanulóknak azokkal való ellátásának intézkedéseiről”. In: Сборник приказов СССР, 1967, №14, с.92.

is. Ez persze nem jelentette a társadalmon és az államon belül az egyén teljes szabadságát, de a gyereket már nem kis felnőttként kezelték. Az oktatást és annak szegmenseit egyre inkább tudományos szempontból közelítették meg, ill. az emberi tényező anyagi ösztönzését sem vetették el/meg (l. tankönyvírási pályázatok). S bár Lenin már a 20-as években azt nyilatkozta, hogy a szovjet iskola egyik legfontosabb mozgatórugója a tanító és a tanár, s ezért fokozottan meg kell becsülni őket, még az 50-es évek végén is – mint legkönnyebben mozdítható szellemi munkást alkalmazta az állam- és a pártvezetés egyaránt. A brezsnyevi időszak rendelkezései viszont az intelligencia legszó, de legszélesebb, ezért legstabilabb bázisaként fogalmazta meg és kezelte is őket.

Az átalakításokkal párhuzamosan tovább zajlott az oktatási szférában a centralizációs folyamat, ami a hrucsovi decentralizáció utolsó próbálkozásait is felszámolta. Ennek volt megnyilvánulása az 1969. január 7-i, a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelkezése, ami az 1966 augusztusában felállított Szovjetunió Oktatási Minisztériumának jogkörét és működési területét írta le egész aprólékosan. Az 1966-os rendeletben még csak koordináló és szakmai szervként határozták meg az uniós OM szerepét a többi tagköztársaság szakminisztériumához viszonyítva. Az 1969-es parancs 3. pontja szerint viszont a tagköztársaságok oktatási minisztériumai már alárendeltségi helyzetbe kerültek, s a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának alsóbb szerveivé váltak.¹³ Mint állami szerv, a Szovjetunió Minisztertanácsa Elnökségének, a Szovjetunió kormányának volt alárendelve. Az, hogy a tagköztársaságok szakminisztériumai elveszítették addigi függetlenségüket, a rendelet 11. pontjából tűnt ki egyértelműen, hisz a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma által kiadott parancsok és utasítások törvényi szinten kötelező jellegűekké váltak az ország minden középszintű iskolája számára, ill. az összes alárendelt szerv, hivatal és minisztérium számára. A Szovjetunió első oktatási minisztere *Prokofjev* Mihail Alekszejevics volt,¹⁴ aki 1966. december 24-étől¹⁵ 1984. december 20-ig¹⁶ töltötte be ezt a posztot.

A hrucsovi időszak oktatást érintő rendeletének megerősítése volt az évente kötelező egészségügyi vizsgálatok és soros védőoltások beadásának betartására való figyelmeztetés, ami az illetékeseket az e tárgyban 1963-ban született az első határozatra emlékeztette. Az 1969-es körlevél megfogalmazta, hogy számos település iskolájában rendszeresen elmaradtak a fent említett vizsgálatok és védőoltások, melyek a betegségmegelőzés egyik leghatékonyabb formái.¹⁷ Igazából a 70-es évek közepére sikerült elérni, hogy minden település minden tanulója részesüljön az egészségügy profilaktikai tevékenységében.

¹³ „Rendelkezés a Szovjetunió Oktatási Minisztériumáról”. In: Сборник приказов СССР, 1969, №2, c.13.

¹⁴ Государственная власть СССР. Высшие органы власти и управления и их руководители. 1923–1991. Историко-биографический справочник. Автор, составитель В.И. Ивкин. Москва, РОССПЭН, 1999. c.163.

¹⁵ Ведомости Верховного Совета СССР, 1966, №52, Ст.1070.

¹⁶ Ведомости Верховного Совета СССР, 1984, №52, Ст.938.

¹⁷ A Szovjetunió Oktatási és Egészségügyi Minisztériuma 1969. július 1-jén, a 92-M/01-27/6. iktatási számú közös körlevele „Az iskolákban való gyógyító és betegségmegelőző munkák szervezéséről és levezetéséről”. In: Основні документи про школу. Упор. Березняк Є. О. В-во «Радянська школа», Київ, 1973. c. 284.

A honvédő háború utáni időszakban a párt és az állami vezetés többször is foglalkozott az iskolai fegyelem erősítésével, ám az oktatási intézmények szervezeti szabályzatának leírásával nem. 1970. szeptember 8-án a Szovjetunió Minisztertanácsa 749. számú rendeletével jóváhagyta az általános képzésű iskolák szervezeti szabályzatát. Előtte 1923-ban foglalkoztak utoljára ezzel a témával, amikor az egységes munkaiskolák számára dolgozták ki azt, s azóta nem újították fel. Az új szabályzat hat fejezetben rögzítette és fejtette ki a szovjet iskola feladatait, az oktatói-nevelői munka szervezését, a tanulók, tanárok, iskolai vezetők feladatköreit, ill. az intézmények anyagi vonatkozásait. A szabályzat általános része pontosan úgy kezdődött, ahogy azt még Lenin meghatározta, vagyis „a Szovjetunióban az általánosan képző középiskola egységes munka és politechnikai iskola”.¹⁸ Az iskola egysége az egységes tantervek, pedagógiai elvek és az oktatás központi irányító szervei segítségével biztosított, s „a közoktatás így került az össznépi gondoskodás középpontjába”.¹⁹ Ez újabb eleme volt az uniformizálásnak, a központosításnak, s az ellenőrizhetőségnek. A szabályzatban találkozhatunk először a középszintű képzésbe tartozó iskolatípusok felsorolásával is: 1) általánosan képző középiskola; 2) termelői oktatású iskolák; 3) szakosított iskolák; 4) napközis iskolák; 5) internátusiskolák; 6) esti (váltásos) és levelező oktatású iskolák a dolgozó fiatalok számára; 7) a testi és szellemi fogyatékos gyerekek oktatására létrehozott iskolák; 8) gyógy- és erdei iskolák.²⁰ Itt volt először hivatalosan leszögezve a középiskolai tanítás koedukáltsága, ill. hogy a középiskolában anyanyelven vagy a szülők által választott nyelven lehetett tanulni. A dokumentum szabályozta a tanévkezdést, az órák és szünetek hosszát, a tanév negyedévekre való tagolását, a szünidőket, a tanulói tudásszint osztályozását, a tanulói osztálylétszámokat, a házi feladat mennyiségét, ill. végső esetben engedetlenségük és fegyelmezetlenségük miatt a tanulókat ki is zárhatták az iskolából, de testi fenyítést már nem alkalmazhattak velük szemben (17. pont).

Az a törekvés, mely már a hruscsovi időszak elején beindult – hogy a lakosság széles köreinek mindennapi életszínvonalát emeljék, s ezzel nyerjék meg azokat a párt és az állam feltétlen támogatására, a brezsnyevi korszak 60–70-es éveiben még inkább felismerhetővé vált a rendeletek és határozatok tükrében. A kolhozparasztság havi készpénzben kapott juttatása, egészségügyi ellátása, nyugdíjbiztosítása után az oktatási lehetőségeket is próbálták a városi színvonalhoz közelíteni. Ennek gyökerei az urbanizációs folyamatok túlzott felgyorsulásában is ott voltak, hisz a város és a városi életvitel több lehetőséget biztosított az egyén számára a megélhetés és a szórakozás terén is. A falvakban maradottakra viszont egyre nagyobb teherként nehezedett a mezőgazdasági élelmiszerek szükségleteinek folyamatos növekedése. A mezőgazdaság képtelen volt megfelelő mennyiségű növényi és állati eredetű alapanyaggal ellátni a feldolgozó- és élelmiszeripart, hisz sokkal nagyobb mértékben csökkent a bennük foglalkoztatottak száma, mint ahogy nőtt volna az agrártechnika mennyisége és minősége. A két életforma közötti eltérés kiegyenlítését a fent említett rendelkezések mellett az is

¹⁸ ТРАПЕЗНИКОВ С. Ленинские принципы социалистической системы народного образования // Коммунист, 1976, №2. с.67. (a továbbiakban: ТРАПЕЗНИКОВ, 1976)

¹⁹ БРЕЖНЕВ Л. И. Ленинским курсом. Т.2. Москва, Политиздат, 1970. с.221–222.

²⁰ Устав средней общеобразовательной школы. Москва, 1971. с.5.

szolgált, hogy a brezsnyevi korban, ahogy azt már említettük, az egységesítési folyamatok az iskolai oktatásra is kiterjedtek. Ekkor már nyíltan hirdették, hogy a társadalmi termelés hatékonysága a tudományos-technikai haladással egyenes arányban áll, utóbbi pedig teljes mértékben az oktatás minőségétől függ,²¹ ami leginkább a gépgyártásban dolgozóknál volt kimutatható, hisz 80%-uk munkájához technikumi, de legalább középiskolai végzettség szükséges.²² A gazdaság fejlődésének mutatóiból kiindulva úgy vélték, falun a kollégiumok, internátusok építése a legcélszerűbb, ill. az iskolai közétkeztetés fejlesztése. A falusi iskolák fejlesztése azért is előtérbe került, mert 1970-ben minden tíz iskolából hét falun működött. A fejlesztésekben már megjelent a fent említett „jóléti” irányvonal, mert a szakmai-műszaki képzésben a mezőgazdaság, építkezés, könnyű- és élelmiszeripar, ill. a lakosság közszükségleti igényeit ellátó ágazatok számára képző intézetek bővítését irányozták elő.²³ Így azon szakiskolák számnövekedését preferálták, ahol a szakmai képzésen kívül egyben érettségit is szerezhettek a fiatalok.

Lényeges változás volt, hogy az addig 5–7. osztályokban alkalmazott nyári termelői gyakorlatot felváltotta a rendszeres, különféle formájú és tartalmú, az oktatói-nevelői munkához kapcsolódó társadalmi-hasznos munka, ami viszont kötelezővé vált. Egyedül a 9. osztályban maradt meg a nyári termelői gyakorlat.²⁴

Az általunk tárgyalt korszakhatáron még mindig érzékelhető volt a szaktanári hiány, főleg a központtól távol eső falvakban és szórt településeken. Ezt úgy próbálták orvosolni, hogy a tanító és tanárképző intézetekbe a fent említett területekről felvételizőket, minimális pozitív teljesítmény (felvételi) után is felvették, de ugyanoda küldték vissza dolgozni, tanítani őket, ahonnan jöttek. Ezen intézkedések zöme az 1970-es években igen komoly ellenőrzés alá esett, s az évtized végére meg is hozták a várt eredményeket, mert jelentősen nőtt a felsőfokú pedagógiai végzettséggel dolgozók aránya az ország általánosan képző iskoláiban. Ezt a számbeli és arányváltozást mutatja az 1. és 2. ábra.

Felmerült az ötlet, hogy minden szovhozban és nagyobb kolhozban létesítsenek általánosan képző középiskolát, karolják fel azok iskolaépítési kezdeményezéseit, s az 1974–80-as időszakban az állam is szálljon be és járuljon hozzá ezekhez az építkezésekhez. Ez a kérdés már 1966-ban felvetődött ugyanebben a konstrukcióban, s akkor jelentős számú iskola épült, de csak az iparvidékeken. Most viszont kifejezetten csak a faluhelyekre koncentráltak. A kampány sikeresnek volt mondható, hisz a kilencedik ötéves tervben, 1971–75 között 16 367, míg a tizedikben, 1976–80 között 11 305 új

²¹ Материалы XXIV съезда КПСС. Москва: Политиздат, 1971. с. 201.

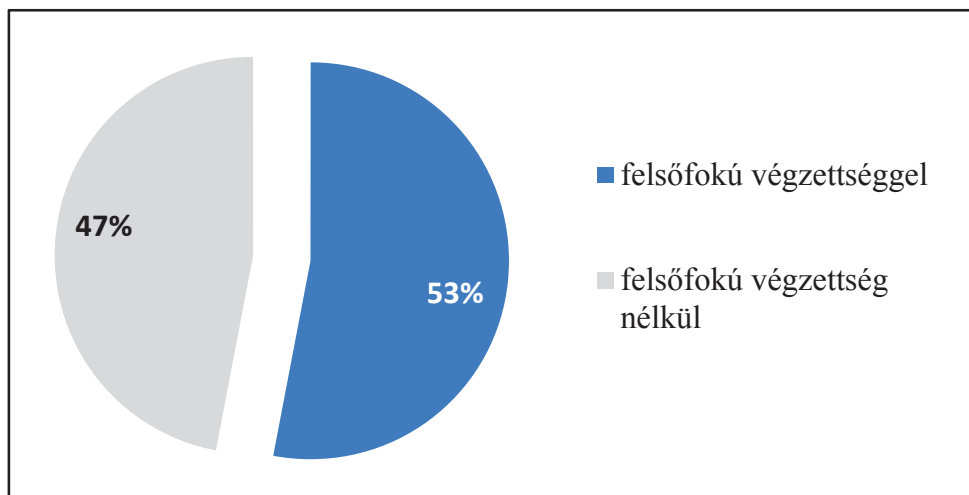
²² Материалы Всесоюзного съезда учителей. 2-4 июля 1968 года. Москва: Политиздат, 1968. с. 9–10.

²³ КПСС в резолюциях... Т.12. с. 31.

²⁴ Az Oktatási Minisztérium 84-M sorszámú, 1971. december 30-án kelt körlevele „A társadalmi hasznos munka szervezésének javításáról az általánosan képző iskolákban”. In: Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР, 1972, №8, 9.

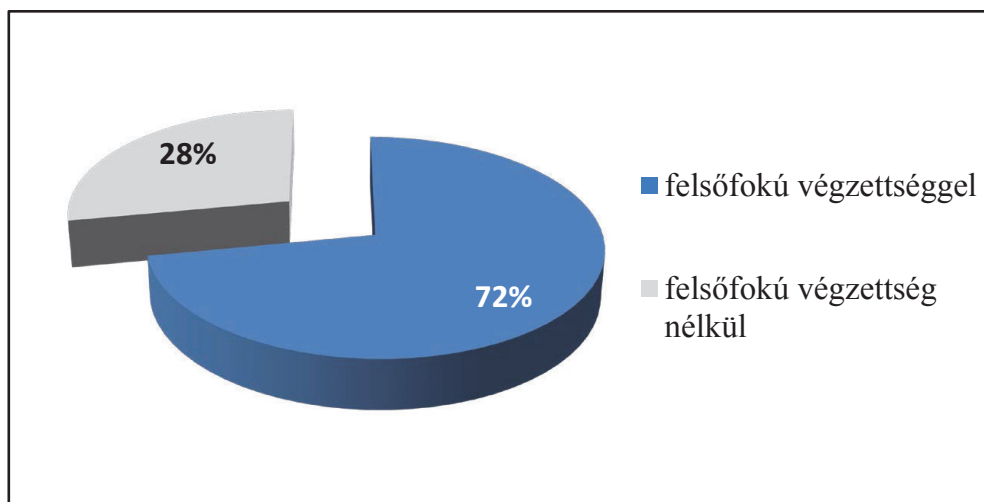
iskola épült fel az ország területén.²⁵ A nagyszabású akcióba több központi minisztériumot is bevontak.²⁶

1. ábra. A felsőfokú végzettséggel rendelkező pedagógusok aránya a nappali általánosan képző iskolákban az 1970/71-es tanévben (a tanév kezdetén)

(Forrás: Народное образование в СССР. Стат. сб... с.136.)

2. ábra. A felsőfokú végzettséggel rendelkező pedagógusok aránya a nappali általánosan képző iskolákban az 1980/81-es tanévben (a tanév kezdetén)

(Forrás: Народное образование в СССР. Стат. сб... с.136.)

Az új falusi középiskolák mellé mindenhol kötelező volt kollégiumot is rendelni/építeni, ám azok természetesen nem voltak ingyenesek, ahogy az étkezés, a lakás sem, ezért sok kolhozparaszt anyagilag nem engedhette meg magának gyermeke internátusban való lakását. Az ingázás viszont rendszertelen óralátogatást okozott, ill. az is pénz-

²⁵ Народное образование и культура в СССР. Статистический сборник / Госкомстат СССР. Москва: Финансы и статистика, 1989. с.404.

²⁶ Правда, 6 июля 1973г.

be került. Az állam ezt azzal próbálta enyhíteni, hogy amíg nem volt helyben iskola, addig ingyenes utaztatást biztosított, ill. 1975-től a bentlakó gyerekek 25%-ának, szociális helyzete és előmenetele függvényében ingyenessé tette a napi háromszori meleg étkezést, a többiek pedig 50%-os kedvezményben részesültek.²⁷

A Hruscsov nevéhez köthető oktatásirányítási dokumentumok közül a legtovább az 1958. december 24-én kelt „*Az iskola és az élet kapcsolatának erősítéséről és a közoktatási rendszer további fejlesztéséről a Szovjetunióban*” nevű élt a legtovább, s azt „*A Szovjetunió és a tagköztársaságok közoktatási törvénye*” címet viselő jogszabály helyezte hatályon kívül 1973-ban.²⁸ A törvény két új dolgot konstatált: az oktatás minden gyerek számára kötelező, ill. az oktatás és a kommunista nevelés elválaszthatatlan egymástól. Ugyanakkor egyértelműen kimondta, hogy a közoktatás és a felsőoktatás irányítása szövetségi (uniós) kompetencia, amit a tagköztársaságok nem irányíthatnak. Minden oktatási-nevelési intézmény az állami szervek irányítása alá tartozott.

Az 1966. november 10-i rendelet és az 1973-as közoktatási törvény visszaállította az általánosan képző középiskolák kizárólagos tárgyoktatási jellegét, megszabadítván azokat a mindenki számára kötelező jellegű termelői oktatástól és gyakorlattól. A gazdaság termelői részének viszont képzett és valós szaktudással rendelkező munkásokra volt szüksége, de a termelői oktatásnak az általánosan képző iskolákba való „visszavitelét” a brezsnyevi rendszer már csak azért sem tehetette meg, mert az a hruscsovi reformok szükségességének igazolása lett volna. Ehelyett létrehozták az iskolaközi tan- és termelési kombinátokat, melyek célja a munkaoktatás és a szakmai orientáció lett.²⁹ Utóbbi egyértelműen a gazdaság termelői szférája felé próbálta terelni a végzős tanulókat. Az ilyen tankombinátokat járasonként vagy nagyvárosenként hozták létre, melyekben azonban a tanulók nem szabad akaratukból választhattak az őket valójában érdeklő szakmákból, hanem a gazdaság helyi sajátosságai és szükségletei alapján, a helyben meglévő termelési egységek munkaerő-szükségletei szerint osztották be őket.

A tanulók irányított szakmaválasztása annak a folyamatnak volt az eleme, mely Brezsnyevnek az ország és párt vezetésében betöltött teljes körű és korlátlan hatalmának megszilárdítására indult még 1965-ben, s ekkorra ért a vége felé. 1973. március 2-án az SZKP tagkönyvcseréjével Brezsnyev eltávolította mindazokat a pártból, akik nem voltak hajlandóak az új vezért szolgálni. Ezzel egyetemben széles körű ideológiai kampány indult, melynek lenyomatai az 1974 áprilisában lezajlott Komszomol 17. kongresszusának döntésében, a KB június 5-i és augusztus 22-i határozataiban szövegeződött meg. A felsorolt határozatok a felsőoktatásban és a szakképzésben fo-

²⁷ Народное образование..... Сб. д-тов. с.245.

²⁸ 1973. július 19-én fogadta el a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa. In: Правда, 21 июля 1973г.

²⁹ A Szovjetunió Minisztertanácsa 1974. augusztus 23-án kelt 662. számú rendelete „*A tanulók munkaoktatását és szakmai eligazítását végző iskolaközi tan- és termelői kombinátok szervezéséről*”. In: Сборник приказов СССР, 1974, №18, с.105.

lyó ideológiai munka színvonalának emeléséről³⁰ és a felettük való pártellenőrzés megszilárdítását³¹ tűzték célul. De ebben, az 1974-es évben kezdték meg az 1932. december 27-én bevezetett személyi igazolványoknak a kolhozparasztság számára való kiosztását is, ami – bizonyos korlátozásokkal – megengedte a szabad helyváltoztatást számukra.³²

A vezér személyének újra a köztudatba való beemelését szolgálta a fent említett SZKP-tagkönyvcseré „akciója” is, mikor az új típusú tagkönyv 00000001-es sorszámmal viselő darabját Lenin nevére állították ki, a 00000002-est pedig Brezsnyevére.³³ Ez a lenini „követés” az oktatáspolitikai egyik kirakatdarabja is lett, mert az 1970-es évtől figyelhető meg a Lenin-kultusz felerősödése. Mikor a brezsnyevi időszakban újra a munka és politechnikai képzés felé próbálták fordítani az általánosan képző iskolákat, akkor ugyanazt tették, amint Hruscsov 1958-ban. Ám a közvetlen politikai elődre nem lehetett hivatkozni, ezért kerültek a jelszavakba a közoktatás rendszerének lenini elvei: *a szovjet, egységes munka és politechnikai iskola*.³⁴ Visszanyúltak az 1917–18-as évek történetéhez, hogy megkeressék, milyennek is képzelte el Lenin és Lunacsarszkij ezt az iskolát,³⁵ és széles körben hirdették, hogy mi mindent tett a párt a szovjet közoktatás fejlesztéséért.³⁶

Az ország gazdasága számára a tisztán szakképző intézmények nem biztosítottak elegendő munkást, így a párt 25. kongresszusa és az új alkotmány elfogadása után újra az általánosan képző iskolák tanulóinak munkára való felkészítésével foglalkoztak.³⁷ A határozat szövegének tartalma és megfogalmazása is sok hasonlóságot mutat az 1958-as törvénnyel, s határozottan sürgette a végzős fiatalság jelentős részének az anyagi termelés valamely ágába való bekapcsolódását. Ennek segítésére a középiskolákban, városi, járási végrehajtó szerveknél szakmai eligazító vagy pályaválasztási tanácsadást segítő szobákat hoztak létre. Ezt 1961-ben egyszer már felállították, ám azt a brezsnyevi politika felszámolta mint téves hruscsovi kezdeményezést. Minden ténykedésnek az

³⁰ Az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1974. augusztus 22-i közös rendelete „A középfokú szakmai képzést folytató intézmények irányításának további javításáról és a középfokú szakmai végzettséget nyújtó szakemberképzés minőségének javítását célzó intézkedésekről”. In: КПСС в резолюциях... Т.12. c.455–462.

³¹ Az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1974. június 5-i közös rendelete „Az N. T. Bauman nevet viselő Moszkvai Műszaki Főiskolán és az N. G. Csernösevszkij nevet viselő Szaratovi Állami Egyetemen folyó társadalomtudományi tárgyak oktatása ideológiai-elméleti szintjének emeléséről”. In: КПСС в резолюциях... Т.12. c.430–436.

³² Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes kronológiája (1900–1991). Szerk.: Krausz Tamás és Szilágyi Ákos. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992. 230. o. (a továbbiakban: KRAUSZ–SZILÁGYI 1992)

³³ Orosz történelem. II. kötet. Mihail Heller – Alekszandr Nyekrics. A Szovjetunió története. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 578. o.

³⁴ ТРАПЕЗНИКОВ, 1976, 67–78. o.

³⁵ ФОМИН А. И. Становление центрального советского аппарата государственного руководства народным просвещением // Вопросы истории, 1976, №12, c. 17–29.

³⁶ ЩЕРБАКОВ С. Г. Политика КПСС в области народного образования на современном этапе // Вопросы истории КПСС, 1977, №1, c. 3–16.

³⁷ Az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1977. december 22-én kelt, 1111. számú rendelete „Az általánosan képző iskolák tanulóinak oktatása, nevelése és munkára való felkészítésének további javításáról”. In: Сборник приказов СССР, 1978, №1, c. 2.

volt a látható célja, hogy a végzősöket az anyagi termelés felé tereljék – hisz az 1977-es alkotmány szerint a Szovjetunió „belépett a kommunizmus építésének szakaszába”, ahol mindennél nagyobb szükség volt az ipari és mezőgazdasági munkásságra. E célból a tananyag tartalmi részének és a tanulók heti óraszámának újbóli csökkentését írták elő. A következő mondatában, mintha csak a heti óraszámokból folyt volna ki, elrendelték, hogy *a tízéves oktatású nemzetiségi iskolákban hetente plusz 2-3 órát kell kijelölni minden osztályban az orosz nyelv oktatására.*³⁸ Ez a brezsnyevi időszak első hivatalos rendelkezése (ami napvilágot látott), ahol az oroszosítás politikája egyértelműen megnyilvánult, mert magyarozatot nem adtak az orosz nyelvórák számának emeléséről. A középiskolák felső osztályaiban pedig a lányok számára is bevezették a katonai alapismeretek oktatását, amit ezután mindenhol orosz nyelven volt kötelező tanítani.³⁹

Mint valami önmagába visszatérő körvonal, a szovjet párt és állami vezetés a 60-as évek végétől kezdve többször foglalkozott a szakmai képzés szegmenseivel – a benne tanulók létszámával, oktatási szintjével, helyzetével, szakágak szerinti megoszlásával. Ugyanúgy, ahogy a felsőoktatást végzettek nem mehettek oda dolgozni, ahová akartak, a szakképző intézmények végzőseit is az állam „használta”. Utóbbi kifejezéssel a Szovjetunió Minisztertanácsa élt 1980. június 9-én kelt 453. számú határozatában. A célirányításra annak a minisztériumnak vagy hatóságnak volt joga, amely számára a képzés folyt. Ha az ország gazdasági igényei elvárták, a végzősöket más köztársaságba is átirányíthatták.⁴⁰

Miközben egyre „szakmaibb” lett a közoktatás, azzal párhuzamosan az ország gazdasági helyzete a mélypont felé süllyedt: radikálisan csökkent az ipari termelés, pedig a befektetések zömét ez az ágazat nyelte el. A mezőgazdasági termelés addig is alacsony szintje még tovább csökkent, a termőtalaj zöme az erős kemizálás ellenére is kimerült. Mikor 1982 januárjában, Mihail *Szuszlov* temetésén Brezsnyev képtelen volt elmondani a beszédét, azt jelezte, minden másra is képtelen már. Ám az államgépezet dolgozott tovább és május 24-én elfogadták az élelmiszerprogramot, mely a siralmas helyzeten próbált segíteni, s aminek kidolgozása az SZKP KB Politikai Bizottsága legfiatalabb tagjának – Mihail *Gorbacsov* nevéhez fűződött. S mikor 1982. november 10-én meghalt Leonyid Iljics, egy korszak mindenképpen lezárult nemcsak a Szovjetunió történetében, hanem annak oktatáspolitikájában is.

A nemzetiségi területek egyenlőségéről és egyenlőtlenségéről, illetve a nem létező homogenizálásról

Mindenképpen az általános vonásoktól elkülönítve kell szólni a népek nagy olvasztótégelyében élő, nem orosz nációk oktatási lehetőségeiről, mivel a Szovjetunióban ekkor a nemzetiségi nyelven oktató iskolák három, más-más státuszú rendszer részei voltak:

³⁸ Народное образование в СССР. Сборник нормативных актов / Сост. Ю. Голубева Н. Е.; Спец. науч. Ред.: Павлицев К. С. – Москва, Юрич. лит., 1987. с. 123.

³⁹ KRAUSZ–SZILÁGYI 1992, 237. o.

⁴⁰ „A szakmai-műszaki oktatási intézmények végzőseinek ipari vállalatoknál, építkezéseken és mezőgazdaságban való felhasználásának további javítását célzó intézkedésekről”. In: Сборник приказов СССР, 1980, №18, с. 106.

- vagy az Orosz Föderáción belül léteztek,
- vagy a tagköztársaságok nyelvén oktattak,
- esetleg a szövetségi köztársaságok nemzeti kisebbségei voltak.

Ezen alárendelési fokozat szerint változott a megítélésük és mozgási terük is, így messze nem minden iskola volt egyenlő. Ezt kimutatni korabeli források alapján nagyon nehéz, hisz igen kevés dokumentum foglalkozott kifejezetten a nemzetiségi iskolákban folyó oktatással. Ennek oka az volt, hogy már Hruscsov idején, de leginkább Brezsnyev főtitkársága alatt az új, a szovjet ember „létrehozásáról”, kialakításáról szólt a nemzetiségi politika. Tehát azért nem foglalkoztak különösképpen a nemzetiségi iskolákkal, mivel azok úgy is fokozatosan egy néppé – a szovjet néppé olvadnak majd össze. A szovjet nép nyelvének pedig az orosz jelölték meg. Ennek a politikai-ideológiai megfogalmazásnak a lenyomatai azonban egy az egyben megtalálhatóak a szovjet oktatáspolitikai dokumentumokban. A párt és állami határozatokban nyomon követhető, hogyan kopott ki a „nemzetiségi” kifejezés, s váltotta fel azt a „nem orosz”. 1917 és 1953 között az oktatáspolitikai rendeletek, törvények, utasítások még egyenes értelemben használták a „nemzetiségi iskola” megfogalmazást, majd az '50-es évek elején megjelent helyettük a „nem orosz tannyelvű iskola” fogalma. Még ha nehezen is, de primer források alapján megállapítható, hogy a Szovjetunió idején igenis létezett az oroszosítás tendenciája a nem orosz nyelvekkel szemben. Az általunk feltárt forrásokból az tűnt elénk, hogy az egykori unióban szívesen értekeztek arról, milyen sok nemzetiségnek ad otthont az ország, ám mindeközben arra törekedtek, hogy egységesítsék – ha másként nem, hát az oktatás nyelve alapján – a területén élő lakosságot.

Sztálin halála után a nemzetiségi területeken folytatott oktatáspolitikában kétirányú, egymásnak ellentétes folyamat kibontakozása követhető nyomon:

- egyrésztől több, nemzetiségi nyelven oktató iskolarendszer ekkor teljesebben ki, s vált teljes középiskolaivá, mint a magyar és a román/moldován;
- másrésztől, már a hruscsovi korszakban tetten érhető, az egységes szovjet nép kialakítása érdekében tett lépésként, az orosz nyelv hatáskörének az általános kiterjesztése minden nem orosz tanítású intézményben.

A Hruscsov idején elkezdett, a nemzetiségi iskolák felé képviselt mindkét oktatáspolitikai irányvonal Brezsnyev főtitkársága alatt is fennmaradt. A kendőzetlen oroszosítás az 1967. április 14-én az oktatási minisztérium kollégiuma „Az OSZFSZK nemzetiségi (nem orosz) iskoláinak új tanítási tervéről” határozatában érhető tetten,⁴¹ ill. az 1968. május 27-én kiadott „Előkészítő osztályok nyitására a falusi nemzetiségi iskolákban” testesült meg,⁴² amit úgy mond a nemzetiségi iskolák „felzárkóztatásának elősegítésére” dolgoztak ki. Az előkészítőket az Ukrán SZSZK-ban a nem orosz és nem ukrán iskolákban kísérleti céllal csak 1973-tól vezették be.

Ha a Szovjetunióban államnyelv alatt az orosz értjük – amit akkor így soha nem definiáltak, csak mint a nemzetiségeket összekötő nyelv –, akkor a tagköztársaságokban élő, de nem a köztársaság nyelvét beszélők nem másod-, hanem harmadrendű

⁴¹ Сборник приказов РСФСР, 1967, №19. с. 3–8.

⁴² Сборник приказов и инструкций Министерства просвещения РСФСР, 1968, №20, с. 2–4.

nyelvet vallottak magukénak. Ezt a nyelvi és állampolgári állapotot a mai kárpátaljai magyarság akkori nemcsak oktatás- és iskolaügyében észlelte, hanem azt mindennap megélték. E témára kitérni nem fogunk, mivel az egy másik kutatás másik tanulmánya lenne. Ám a harmad-állampolgársági létnek az oktatásban való megéléséről a bizonyíthatóság határát súroló információink azért vannak tercier és oral history forrásokból. Viszont voltak kézzel fogható fokozatai az oroszosítás politikájának:

- az 1970-től *Katonai alapismeretek* névvel minden középiskolában bevezetett új tárgy, ami először csak a fiúk, majd 1978-tól a lányok számára is kötelező jellegű lett, s csak orosz nyelven lehetett tanítani, a tankönyveket pedig nem fordították le semmilyen nemzetiségi nyelvre. Ezt a tárgyat a sorkatonai szolgálatra való felkészülés céljával oktatták, s a katonai irányításban használt orosz nyelv alapozásának szánták. Csak tartalékos tiszték oktathatták.
- 1977. december 22-én az SZKP KB és Szovjetunió Minisztertanácsának 1111. számú rendeletében arról határoztak, hogy a 10 éves oktatású nemzeti-iségi iskolákban, a már meglévő orosz nyelv és irodalom órákon felül hetente plusz 2-3 órát kellett kijelölni az orosz oktatására minden osztályban.⁴³ Mint azt a fentiekben már megjegyeztük, a brezsnyevi időszakban ez volt az első olyan napvilágot látott direkt rendelkezés, ahol a ruszifikáció politikája tagadhatatlan.
- 1978. október 31-én az SZKP KB és Szovjetunió Minisztertanácsa közös rendeletet adott ki „*Az orosz nyelv oktatásának további javítását célzó intézkedésekről a Szövetségi köztársaságokban*”, amit az Ukrán SZSZK Minisztertanácsa november 2-án erősített meg.⁴⁴ A kárpátaljai magyarság körében az óvodai nevelés oroszosítása mellett a párthatározat az iskolákon is lecsapódott – az 1950-es évek elején létrehozott magyar–ukrán párhuzamos tagozatok után 1978-tól a megye majd egy tucatnyi iskolájában orosz tagozatokat hoztak létre. E tagozatokat megint szinte teljesen magyar településeken nyitották meg – mint a beregszászi járási Mezőváriban, Borzsován, Gáton, Sárosorosziban, a Nagyszőlősi járásban Salánkon. A Csomai Középiskolában a meglévő ukrán tagozat mellé ekkor még egy orosz is létrehoztak. Volt, ahol csak az elemi osztályok kifutásáig állt fenn ez az orosz tagozat, s nem lett belőle általános iskolai osztály, mint Sárosorosziban. Ám Mezőváriban 1979–89 között tíz évet húzott ki az orosz tagozat. Az orosz osztályokba is magyar gyerekeket írtak, hisz a vidékre betelepült/betelepített orosz nemzetiségűek zöme a városokban élt, ahová hivatali munkája kötötte.

Végezetül elmondható, hogy bár a brezsnyevi éra konszolidáltabbnak, kulturáltabbnak és felvilágosultabbnak mutatta magát elődénél, valójában a kulcsín mögötti lényeg nem változott: egy olyan ideológiát próbált ráerőltetni a lakosságra, mely már 35–40 éve bizonyítottan elutasításra talált nem csak a gondolkodó egyének körében.

⁴³ Народное образование... Сб. д-тов. с. 123.

⁴⁴ ХИМИНЕЦЬ В. В., СТРИЧИК П. П., КАЧУР Б. М., ТАЛАПКАНИЧ М. І. Освіта Закарпаття. Монографія. – Ужгород: «Карпати» Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2009. с. 224.

Ám azt is el kell mondani, hogy ezen ideológia bizonyos vetületei – mint például a közoktatás, a közegészségügy – viszont meghaladták a filozófia teremtette gazdasági, politikai alapokat, s valójában kiterjedtek az ország szinte minden lakosára. A brezsnyevi korszak oktatáspolitikájának alapja ugyanaz volt, mint elődeinél: a feltétel nélküli ideológiai engedelmesség. Brezsnyev főtitkárságának 18 évére gyakorta használják a „szovjet dolce vita korszaka” kifejezést, mivel a „jóléti” állam illúzióját próbálta megvalósítani, ami a közoktatásban a szaktárgyi feltételeknek, magának az oktatás tartalmának modernizálását, szakmaivá válását hozta magával.

Наукове видання

„Клопотання 1972 року”

*Національна і освітня політика
60–70-х років у СРСР*

Збірник матеріалів наукової конференції
Інституту імені Тіводора Легоцького
при
Закарпатському угорському інституті імені Ференца Ракоці II
2013

Редактори:

Дорчі Кароліна, Добош Олександр

Коректура: *Гріца-Варцаба І.*

Верстка: *Добош О.*

Обкладинка: *Добош О.*

Відповідальний за випуск: *Орос І., Бочкор А.*

Здано до складання: 04.12.2012. Підписано до друку 05.02.2013.

Папір офсетний. Формат 70x100/16.

Умовно друк. арк. ?? Тираж ??? Зам. ???

СП „ПоліПрінт, м. Ужгород, вул. Тургенева, 2.

„Клопотання 1972 року”. Національна і освітня політика 60-70-х років
К-59 у СРСР. Збірник матеріалів наукової конференції Інституту імені Тіводора
Легоцького /Редактори Дорчі К. Д., Добош О. О. - Ужгород: ПоліПрінт,
2013. - 160 с. (угорською мовою).

У виданні вміщено матеріали наукової конференції на тему: „Клопотання 1972 року”. Національна і освітня політика 60-70-х років у СРСР, проведеного 27 вересня 2012 року, а також результати дослідження, тексти інтерв'ю з авторами клопотання 1972 року.

Видання розраховане на широке коло читачів, істориків, студентів та всіх, хто цікавиться минулим Закарпаття.

ББК: (4УКР-432К)
УДК: 37.014 "1972"